

1905.GADA REVOLŪCIJA BALTIJAS VĀCU LITERATŪRĀ

Māra Grudule, Dr. philol.
Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte

Šajā rakstā tiks skarta tikai tā vācbaltiešu literatūras daļa, kas tapusi un arī vēsta par notikumiem tagadējās Latvijas valsts teritorijā.

Kāda ir situācija vācbaltiešu literatūrā 19. un 20.gadsimta mijā? Krievijas valdības īstenotā rusifikācijas politika, kas pieņemas spēkā līdz ar cara Aleksandra III nākšanu pie varas 1881.gadā, rada sašutumu, neapmierinātību un bezcerību Baltijas vācu inteliģences vidū, tās tiešs rezultāts – negaidīti augsts emigrācijas vilnis, aptuveni 1/3 no šajā laikā aktīvi strādājošiem 150 literātiem dodas prom, lai neatgrieztos¹. Izceļošanu stimulē arī notikumi Vācijā. Tās teritoriju apvienošanās 1870.gadā izsauc nacionālisma un nacionālās pašapziņas pieaugumu arī Baltijas vācu kopienā.

Jāatzīst, ka rusifikācijas politikai ir arī sava pozitīvā puse – jaunā vācbaltiešu inteliģences paaudze izaug ar lieliskām krievu kultūras zināšanām un tie, kam labas literāras dotības, tās izmanto, tulkodami krievu daiļliteratūru. Tādējādi var teikt, ka gadsimtu mijā vācbaltiešu literatūru iespaido krievu un vācu kultūra – samanāmas simbolisma, dekadences, impresionisma, neoklasicisma, jūgendstila u.c. virzienu un strāvojumu pēdas un atskaņas Gustava Špehta (*Specht*, 1885-1956), Johana Gintera (*Günther*, 1886-1973), Volfganga Gregera (*Groeger*, 1882-1950), Bruno Geca (*Goetz*, 1885-1954), Elfrīdas Ekartes-Skalbergas (*Eckardt-Skalberg*, 1884-1964), Herberta Henera (*Hoerner*, 1884-1950), Eduarda Keizerlinga (*Keyserling*, 1885-1918) un citu jaunās paaudzes vācbaltiešu prozaiķu, dzejnieku un dramaturgu darbos.

Vēsturiskā situācija Baltijā skarta salīdzinoši nelielā skaitā sacerējumu – atsevišķos stāstu krājumos, dažos romānos un vienā lugā. Dzejā revolūcija ienāk simbolu un zemteksta veidā, tieši kā tēls tikpat kā nefigurējot². Īpašu nozīmi revolūcija iegūst memuārliteratūrā, kas top emigrācijā 20.gadsimta 20.un 30.gados, piemēram, plašajos Zigfrīda Fēgezaka (*Vegesack*, 1888-1974) un Mias Muņjē-Vroblevskas (*Munier-Wroblewski*, 1882-1965) romānos, kuros autobiogrāfiskas epizodes no atraisītas fantāzijas lidojuma dažbrīd grūti šķiramas. Jāatzīmē, ka tie ir divi atšķirīgi tēlojumi. Detalizētāks un emocionālāks ir vēstījums tajos darbos, kas tapuši periodā līdz I pasaules karam, tūlīt pēc pārdzīvotajām revolūcijas šausmām, kad vēl nav pilnīgi izpostīta izmisīgā cerība, ka bijusī kārtība atjaunosies un kārtu savstarpējās attiecības atkal atgriezīsies harmoniskā līdzsvarā. Tieši šie sacerējumi – stāsti un luga, kuru autori ir maz pazīstami vācbaltiešu rakstnieki, būs raksta galvenais analīzes objekts. Vēlāk, starpkaru periodā, skata punkts jau ir cits. Rakstītāju pieredzē nogūlies Pirmais pasaules karš un Latvijas brīvvalsts izveidošanās, un revolūcijas notikumi skarti vērojumā, kā uvertūra savstarpējo – latviešu un Baltijas vācu attiecību maiņai, kas sagatavo daudz būtiskākiem pārvērtībām vācbaltiešu dzīvē un tādējādi jau čukstā apklusina jebkādas iedomas par

bijušo privilēģiju un sociālā statusa saglabāšanu. 1905.gada revolūcija memuārliteratūrā būtu atsevišķa pētījuma vērtā.

Revolūcijas tēlojums vācbaltiešu daiļliteratūrā, kaut dažkārt citēts un piesaukti atsevišķi rakstnieki, visbiežāk Fēgezaks, nav biežs pētniecības objekts ne vēsturnieku, ne literatūrzinātnieku vidū, te pieminamas dažas Mihaela Garlefa (*Garleff*)³ un Heinriha Boses (*Bosse*) publikācijas. Un tieši Bose, manuprāt, ļoti trāpīgi raksturo situāciju, kāda valda vācbaltiešu sabiedrībā revolūcijas dienās: *1905.gada revolūcija vācu sabiedrību pārsteidza pilnīgi nesagatavotu. Sociālā sirdsapziņa tai bija nesatricināmi augsta – varēja pat norādīt uz daudziem progresīviem labdarības aktiem. Visa atbildība par saspringtām nacionālpolitiskām attiecībām un sūdzībām tika novelta uz krievu varas iestāžu kūdīšanu un musināšanu. Apjukums, kas arī vēlāk vēl pilnīgi lika pārprast gadu desmitiem briedušās neapmierinātības nozīmīgumu, izpaudās bezpalīdzīgos paskaidrojumos par „masu psihozi” vai arī bieži atkārtotos „klajas nepateicības” pārmetumos. Pie tam ir īsti vietā šeit saskatīt tradicionālo šķirisko priekšstatu ilgstošu iedarbību, precīzāk sakot, tomēr kaut ko citu, nekā tikai šķirisku domāšanu. Valdošai šķirai taču ir pienākums rūpēties par pakļautajām kārtām, un ļaudis domāja, ka viņi šo pienākumu visumā ir labi pildījuši, tomēr ir neapšaubāms arī tas, ka šādos priekšstatos bieži neapzināta, bet reizēm arī apzināta liekulība sajaucas ar sociālu aklumu un pašapmierinātu vienaldzību.*⁴

Tieši tāda 20.gadsimta sākuma aina paveras arī vācbaltiešu literatūra: paaudzū paaudzēs vācu muižniecība un mācītāji ir dzīvojuši harmonijā ar kopumā labdabīgo, sirsnīgo latviešu zemnieku tautiņu, kuras trūcīgās kultūras un izglītības intereses iespēju robežās ir tikušas apmierinātas. Taču laika nestās pārmaiņas, dzimtbūšanas atcelšana, līdz ar to zemnieku mantiskā stāvokļa uzlabošanās atsevišķos latviešos ir radījusi pašapziņas pieaugumu un nekaunīgu prasību pēc brīvības un vienlīdzības. Tāpēc nav brīnums, ka tieši šie daži jaunie latviešu rentnieki – saimnieki visātrāk iekļaujas revolucionārajā kustībā.

Kaitīgu ideju jeb „revolūcijas sērgas” izplatīšanā laukos būtiska loma ir pilsētai un tā kļūst par naidīgu pretstatu visumā harmoniskajai, vienotā ritmā ar dabu elpojošajai lauku videi. Pilsēta ir aģitatoru un sociāldemokrātu perēklis – raksturīgs tās tehnoloģizētās un industrializētās vides simbols ir riteņbraucējs – zemnieku musinātājs laukos. Pilsēta ir arī izglītības – ģimnāziju un augstskolu – avots. Izglītība tiek asociēta ar iesaistīšanos politiskajā cīņā, iekļaušanos sociāldemokrātu kustībā, aģitatoru un propagandistu darbā un tādējādi iegūst negatīvu nozīmi. Izglītots latvietis, students ir revolucionāra sinonīms.

Revolucionāro ideju saknes aizved līdz Maskavai un Pēterburgai, krievs, krieviskais ir naidīgais, trešais un liekais elements, krievi ir iekarotāji un pakļāvēji, drauds un konkurents vācu varai un ietekmei Baltijā, pareizticība – pilnīgi sveša luteriskajām latviešu un vācu dvēselēm. Šķiet, ar krievu tēlojumu vācbaltiešu literatūrā izpaužas arī viss gadu gados krātais, pārkrievošanas vilņa nestais naidis, rūgtums un neapmierinātība. Raksturīgi, ka literatūrā „melnā sotņa” ir krieviska, aģitatori un sociāldemokrāti mēdz būt krievi vai vismaz tādi, kam ciešs sakars ar krieviem, skolu pārkrievošana ir izglītības lejupslīdes sinonīms. Par vācu muižniecības un mācītāju atbalsta spēku kļūst kazaki, ne

krievi, kazaki vai visbiežāk – ar konkrētu tautību neasociēti ļaudis ir arī soda ekspedīciju un lauku tiesu dalībnieki.

Gandrīz visos darbos laika nogrieznis ir īss – no 1905.gada pavasara, vasaras līdz ziemai – no revolūcijas nojausmām, ieskaņas līdz atklātai cīņai, upuriem, Latvijai specifiskajiem baznīcu mītiņiem un demonstrācijām, karaspēka ienākšanai un soda ekspedīcijām, katram saņemot pēc nopelniem. Fināli mēdz būt dramatiski, pat traģiski, taču nereti skaidri iezīmējot cerību, ja ne pārliecību, ka līdzsvars vācu un latviešu attiecībās atgriezīsies, tās būs, iespējams, jauna veida attiecības, taču būtība nemainīsies. Tēvreizes fragments *„un kā mēs piedodam saviem parādniekiem* ir arī kāda stāsta nosaukums un citāts, kas tiek atkārtots un variēts šajos darbos vairākkārt, īpašu nozīmi iegūstot piedošanas motīvam – vācieši, protams, piedod nepateicīgajiem latviešiem.

Kopumā šīs literatūras mākslinieciskais līmenis nav augsts, no darba darbā ceļo stereotipiskas situācijas un tipizēti tēli⁵, neiztrūkstoša ir sentimentāla patosa klātbūtne. Tomēr tā piedāvā paraudzīties uz mums pašiem citām - Baltijas vāciešu acīm, uz mirkli pārceļoties citā, mums maz pazīstamā pasaulē, tādējādi varbūt iegūstot arī mazliet citādu priekšstatu par 1905.gadu un tam sekojošajām vēsturiskajām kolīzijām. Neviens no šiem darbiem diemžēl latviski nav tulkots.

Vispirms – dažas ziņas par apskatāmajiem darbiem un to četriem autoriem.

Elza Leokādija Izabella Kampenhauzena (*Campenhausen*, 1880-?), arī Elza Kampena (*Campen*), Elza Morštate (*Morstatt*) ir senas vācbaltiešu dzimtas – plaši pazīstamo Kampenhauzenu – atvase. Dzimtā valda demokrātisks gars, tās locekļu vidū ir arī, piemēram, Baltazars Kampenhauzens, viens no aktīvākajiem hernhūtisma kustības atbalstītājiem Vidzemē, kāds cits viņa radnieks 18.gadsimtā dibina zemnieku skolas. No Kampenhauzeniem cēlies arī viens no ievērojamākiem vācbaltiešu rakstniekiem, jau minētais Zigfrīds Fēgezaks, kura literāro sacerējumu vidū ir arī plašs dzimtas vēstures apraksts⁶.

1912.gadā Elza Kampenhauzena apprecas ar zooloģijas profesoru Hermani Morštatu un pārceļas uz dzīvi Austrumāfrikā, atgriežoties Eiropā – Berlīnē 1939.gadā. Lielākā daļa viņas literāro sacerējumu – galvenokārt stāsti, bet arī daži romāni un pasakas – ir saistīti ar dzīvi Āfrikā. Elzas Kampenhauzenas literārais mantojums aptver 15 grāmatas.

Rakstnieces tēvu Heinrihu Eduardu Paulu Kampenhauzenu (1846-1906) noslepavo viņa paša sulainis revolūcijas laikā Stalbes muižā 1906.gada 28.maija vakarā⁷. Ar latviešu revolūciju saistītais stāsts „Un kā mēs piedodam saviem parādniekiem” (*Wie auch wir vergeben unsern Schuldigern*)⁸, iespējams, pašas pārdzīvojumu impulsēts, ir viņas pirmais sacerējums prozā, publicēts kad tā autorei ir 28 gadi. Tā kodolu veido mīlestības caurstrāvotas muižnieku ģimenes tēlojums revolucionāro notikumu krustugunīs. Galvenā varone Helga kopā ar bērniem, pārdzīvojusi vīra nāvi, bēgšanu un muižas nodedzināšanu atgriežas tās krāsmatās, lai paliktu.

Kārlis Vormss (*Worms*, 1857-1939) ir dzimis Talsos ārsta ģimenē. Viņa bērnība un jaunība aizrit Kurzemē un vēlāk Rīgā sirsnīgā, līdzjūtīgā, tolerantā un rosīgā gaisotnē, ko

veido tēva pacienti – studenti, tirgotāji, amatnieki, inteliģenti, jūrnieki – krievi, dāņi, poļi, angļi, zviedri – dažādi ļaudis no dažādiem sociāliem slāņiem. Iespējams, te meklējams arī pirmais impulss Vormsa prozā tik raksturīgajai interesei par cilvēka iekšējo pasauli un psiholoģiskajiem procesiem. Kārlis Vormss studē vēsturi Tartu (Tērbatas) universitātē un lielāko mūža daļu strādā par skolotāju - līdz 1919.gadam ar īsākiem un garākiem pārtraukumiem Jelgavā, pēc tam – Vācijā. 1905.gada revolūciju Vormss sagaida Kurzemē. Viņa žanrs ir vēsturiskā proza, notikumiem galvenokārt risinoties Baltijā, arī Kurzemes hercogistē.

Latviešu revolūcijas gaitai veltītais stāstu krājums „Sarkanajā mijkrēslī” (*Aus roter Dämmerung*), ko rakstnieks pats dēvē par Baltijas skicēm⁹, ir publicēts 1906.gadā, un mākslinieciski tas ir viens no spilgtākajiem pieteikumiem par šo tēmu¹⁰. Revolucionārās idejas pēc Vormsa domām ir krievu nesta inde, to izplatītāji – bandīti vai arī indes piesūkušies latviešu inteliģenti – skolotāji un studenti. Tādiem nav ārstēšanas, nav atkāpšanās ceļa un nav arī piedošanas, viņi ir lemti bojāejai pašnāvībā vai no soda ekspedīcijas rokas. Tik radikāla nostāja izraisa pārspīlētas situācijas sižetā un neticamas, pat netīkamas tēlu psiholoģijas atklāsmes, augstāko lidojumu sasniedzot impresionistiskajā skicē „Māte” (*Die Mutter*), kurā kāda sieviete bučo roku soda ekspedīcijas kareivim pateicībā par pašas dēla – revolucionāra nošaušanu.

Stāsta „Dvēseļu glābējs” (*Der Seelenretter*) galvenais varonis ir lauku skolotājs latvietis Kārlis Ansons, kas revolucionāro ideju „saindēts” nejauši aizsūta nāvē savu mīļāko skolnieku un pēc tam baisās dvēseles mokās izdara pašnāvību. Protams, var strīdēties par to, cik šī situācija ir patiesībai atbilstoša, taču jāatzīst, ka vācbaltieša Vormsa piedāvātais lauku skolotāja dzīves stāsta risinājums latviešu lasītājam ir negaidīts. Stāsts ir rakstīts dienasgrāmatas formā, tādējādi tā autors ļauj izsekot pārmaiņām Ansona uzskatos – nelabvēlīgai latviešu draugu un lasītās literatūras ietekmei, nožēlai un sirdsapziņas ēdām. Latviskuma elementu stāstā ienes laikam gan paša tulkojumā citētā Jāņa Akurātera revolucionārā dziesma „Mostaties, jūs darbaļaudis” – šim laikam tik raksturīgu baznīcas dziesmas parafrāze¹¹.

Frānsesa Kilpe (*Külpe*, 1862-1936) ir dzimusi Krievijā angļu civilinženiera Džona Džeimsa un kādas vācu tautības kurzemnieces ģimenē. 12 gadu vecumā viņa kopā ar vecākiem pārnāk uz dzīvi Kurzemē un 1892.gada vasarā apprecas ar Jelgavas vācu mācītāju Ernstu Kilpi, kādu laiku mitinās Liepājā, bet pēc vīra nāves 1908.gadā viņa atstāj Kurzemi pavisam, dzīvo Minhenē, tad Muralto (Šveicē), kur arī mirst 1936.gadā.

Kilpe ir prozaiķe, 20 grāmatu autore, viņas stāstos un romānos būtisku lomu spēlē sieviete, mīlestība, laulība un māksla, dažos no tiem darbība risinās arī Baltijā. Latviešu revolūcijai veltītais stāstu krājums „Sarkanās dienas” (*Rote Tage*)¹² nāk klajā 1911.gadā. Kaut arī vācbaltiešu literatūrā viņas proza kritizēta kā tēlu psiholoģijas ziņā pavirša un klišejiska, valodā banāla¹³, tomēr, manuprāt, Kilpes darbi joprojām lasāmi ar aizrautību, rakstnieces stiprums un spēks ir nopietna interese par cilvēku – sirdsapziņu, racionālā un emocionālā konfliktu, pienākumu un atbildību, neatkarīgi no tautības, profesijas un sociālā slāņa, tādējādi revolūcijas notikumi ir tikai fons savdabīgu raksturu atklāsmei, un tas jo īpaši jūtams stāstos „Zem sveša spēka” (*Unter fremdem Willen*) un „Dārta Zemīte”

(*Darthe Semmit*). Ja Vormsa proza ir tendencioza – viņa varoņu likteņi ir stingras rakstnieka rokas vadīti, tad Kılpe it kā tiem ļauj iet savu ceļu, kļūdīties, cīnīties ar brāzmainiem jūtu mutuļiem, krist, taču mēģināt arī celties.

Karls Freimans (*Freymann*, 1878-1907) ir dzimis Tartu ugunsgrēku apdrošināšanas kompānijas sekretāra ģimenē. Studējis vēsturi, ilgstoši strādājis Rīgā dažādos Baltijas vācu preses izdevumos par korespondentu un hronistu, vācbaltiešu literatūras vēsturē raksturots kā *inteliģentu vēsturisku eseju, melanolisku dzejoļu un jokainu, ironijas pilnu noveļu*¹⁴ autors, Freimans mirst no tuberkulozes, vēl nespējis 30 gadu vecumu.

Džons Zīberts (*Siebert*) viņa lirikā saskata dziļu rezignāciju un pesimismu un atzīmē, ka matērijas un gara attiecībām, garīgumam vispār viņa darbos piešķirama galvenā nozīme¹⁵. Freimans ir allaž centies palikt uzticīgs saviem ideāliem un vienlaikus arī uzticīgs patiesam situācijas tēlojumam. Arī drāmas „Tautas diena” (*Der Tag des Volkes*)¹⁶, kas publicēta 1907.gadā, jau pēc rakstnieka nāves, galvenais varonis ir vācu mācītājs Konrāds Dērmans, kas 30 gadus ir kalpojis latviešu draudzei. Dziļa, patiesa un nešaubīga ticība Dievam ir paša Dērmans dzīves vadmotīvs un arī mērķis, ganot latviešu draudzes avis. Revolūcija nāk kā ļauns vilnis un dēsta cilvēkos neticības sēklu, pārvēršot Dievam un mācītājam uzticīgās dvēseles mežonīgā sakūditu ļaužu barā. Dērmans piedzīvo rūgtu, traģisku vilšanos. Šajā ziņā Freimans nav oriģināls, taču Dērmanam pret rakstnieku liek tikpat grodi veidotu tēlu – mācītāja rentnieku, izglītotu latviešu zemnieku Bērziņu, viņa rīcība, vārdi un idejas pauž lepnumu un pašapziņu. Bērziņš nav savlaicīgi nomaksājis renti, turklāt arī tiek turēts aizdomās par kādu pret mācītāju vērstu ķēngu rakstu avīzēs. Kad nodeg viņa saimniecība, Bērziņš vaino mācītāju un, naida pārņemts un aģitatoru uzkurināts, piedalās Dērmans nogalināšanā. Izrēķināšanās brīdī viņa teiktie vārdi, kaut jūtami revolūcijas skrejlapu tekstu ietekmēti, skan patiesi un pat līdzjūtību provocējoši: *Tu, viltus priesteri – atkal sāksi melot! Manu tautu tu esi pavedis, tu, nelieti – ar savām runām! Rente un rente un baznīcas nodevas, un bailes no Dieva! [...] Kad es reiz staigāju laukos un redzēju tautu strādājam, kā tā noliecas un lasa akmeņus no tīruma, un savām rokām izved mēslus uz laukiem, un kā vecās sievas salīkušas stāv saules karstumā un lasa vārpas, tad es domāju, kas tā ir par brīnišķīgu stipru tautu un tomēr to spiež kalpot. Netaisnība valda pasaulē, es domāju, taisnība un labsirdība spiestas klejot bez dzimtenes un mājām. Un arī tu, mīļā tauta, arī tev nav bijis vietas tavā pašas zemē, tavas skaistās dziesmas, mīļā tauta, tu esi vaidos un nopūtās dziedājusi un kalpības spaidos tu esi savu zemi radījusi. Kas tevi ir mierinājis, mana tauta, kad tu biji bēdīga, kas tevi ir iepriecinājis tavā prieka dienā! Tu esi palikusi vientulīga zem vienalīdzīgu svešinieku jūga*¹⁷. Barons un mācītājs mirst uz skatuves, un lugas autors nenoliedz, ka latviešiem ir bijis gana iemeslu viņus nogalināt. Un tā nav viennozīmīga un vācbaltiešu rakstniekam tipiska situācija. Starp citu, lugas finālā vienīgā mācītājam uzticīga palikusī dvēsele vecā Līze, ārpātīgā niknumā meždamās krūtīs Bērziņam un apvainodama viņu Dieva un Dērmans nogalināšanā, asociatīvi atgādina Ažu no Blaumaņa „Pazudušā dēla”. Lieki piebilst, ka „Tautas diena” nekad nav bijusi iestudēta un vācbaltiešu literatūrkritikā vērtēta pretrunīgi¹⁸.

Tālāk - dažas kopējas iezīmes:

Dabai ir liela loma vācbaltiešu literatūrā vispār – garās pludmales, jūras krasts, tumšie meži, purvi un tīreļi, un vasaras saulē kūpoši rudzu lauki – tie ir tēli, kas atkārtojas no darba darbā, tēli, ar kuriem vācbaltieši visbiežāk asociē savu identitāti un dzimtenes mīlestību. Arī literatūrā par revolūciju šāda veida tēlu nav mazums, ieskatam epizode no Kampenas stāsta sākuma – galvenā varone - jaunā skaistā Helga, Baltijas muižniece dodas mājup: *Dziļš vasaras miers gulēja pār zemi, klusums, kurā nebija dzirdams ne mazākais troksnis, tikai viegls vējiņš, kas lēni pārslīdēja rudzu lauku paceļot pār to zeltainu mākonī. Helga palaida zirgu soļos un raudzījās pilna izbrīna lejup vasaras zeltainajā vakarā*¹⁹. Līdzīgi arī Freimana lugā (sal. *šī brīnumainā zelta bagātība, kas iztvaiko no zemes*²⁰) tieši zeltaini rudzi ir miera, harmonijas un arī līdzsvarotu latviešu un vāciešu savstarpējo attiecību simbols.

Starp citu, rāma, saules apspīdēta pļava, lauks vasaras pilnbriedā lieliski kontrastē ar drīz vien sekojošajiem notikumiem – dedzināšanu, asins izliešanu un slepkavībām. Vēl vairāk – kontrasta paspilgtināšanai Elza Kampeņa, piemēram, savā stāstā ievij arī harmonisku, dziesmotu un krāšņu pirmsrevolūcijas Jāņu nakts epizodi. 1905.gada revolūcijas tēlojums laika ziņā – no ziedoša pavasara līdz stingumam ziemas salā – ir arī pateicīga alegorija latviešu un vācu savstarpējo attiecību maiņām.

Šā perioda vācbaltiešu literatūrā parādās vēl viens ne mazāk nozīmīgs ar dabu saistīts simbols – **vētra**. Vētrai piešķirama liela loma arī latviešu daiļliteratūrā, Rainis, kā zināms, to liek pat sava dzeju krājuma nosaukumā – „Vētra sēja” (1905), bet, piemēram, Annas Brigaderes 1905.gada revolūcijai veltītās lugas „Ausmā” (1907) sākotnējais nosaukums ir „Vētras ziedi”. Latviešu literatūrā *vētra* sola pārmaiņas vai vismaz ļauj cerēt uz tām un uz jaunu dzīvi. Vācbaltiešu literatūrā tai ir atšķirīga nozīme: vētra tiek piesaukta pat teorētiskos un vēsturiskos apcerējumos par latviešu revolūciju, vēloties uzsvērt, ka tā, tāpat kā revolūcija, nāk negaidīta un brāzmaina. Vētra sabiedrībā ir tāda, kāda tā ir dabā – ātri savelkas un pēkšņi uznāk, tā ir jāpārcieš, cerot, ka lielu upuru nebūs. Vētra te nav pārmaiņu, bet gan īslaicīgu grūtību, arī upuru simbols, turklāt tā nes sev līdzī ticību, ka saule un miers reiz atgriezīsies, tā, piemēram, mācītājs Dērmans Freimana lugā saka: *Vētras nemēdz mūžīgi plosīties, un var būt arī tā, ka pār mūsu zemi atkal miers un taisnība izpletīs savus skaisto seju*²¹.

Iespējams, dabai 20.gadsimta sākuma vācbaltiešu literatūrā pievērsta tik liela uzmanība arī kā veco, laimīgo patriarhālo laiku simbolam, kā pretstatam urbanizācijai. Revolūcijas laikmetā, kā jau minēju, pilsēta iegūst arī papildus negatīvu nokrāsu – no pilsētas nāk aģitatori, sociāldemokrāti, kas aicina uz nemieriem un sacelšanos, mītiņiem un vardarbību. Trāpīgi jauno situāciju raksturo Vorms stāstā „Dvēseļu glābējs”: *Rīgā viņi strādā pie jaunas skolu programmas – dabas zinātnes reliģijas stundu vietā, tautas teātris tā vietā, lai apmeklētu baznīcu. Baroniem un mācītājiem nu jācieš klusu [..]. Latvieši, atgriežoties no Rīgas, runā par brauniņu, proklamācijām, cīņas organizācijām un sociāldemokrātiem*²². *Inde, kas nāk no pilsētas*²³, raksta Kampeņa. *Nedodies svešumā*²⁴, Agnese lūdz māti palikt savā lauku muižā arī revolūcijas laikā kādā Freimana drāmas epizodē.

Dabai ir svarīga loma gadsimtu mijas dekadences, jūgendstila, naturālisma un impresionisma literatūrā, un šķiet, arī pati dzīve vedina atgriezties pie dabas. Gandrīz

vienmēr tieši **sievietes** visskaidrāk dzird dabas aicinājumu – Agnese Freimana lugā ir pārliecināta, ka vienīgi dzimtā zeme dod spēku laist saknes, kuplot, ziedēt un zaļot; Helga Kampenas stāstā ne tikai ir pārliecināta pati, bet arī spēj pārliecināt citus, ka, pēc pārciestajām revolūcijas šausmām galvenā uzmanība ir veltāma bērniem un dzimtenei, tieši viņa ir faktiskā rosinātāja muižniecības bēgļiem atgriezties nodedzinātajās muižās. Dārta Zemīte Kilpes titulstāstā pavisam skaidri dzird dabas saucienu – aicinošu, bet noslēpumainu un biedējošu vienlaikus visā dzīves garumā, saucienu, kas nāk no upes, kas mierīga un rāma tek gar viņas mājām. Dārtas vecāsmātes vārdi, teikti stāsta sākumā, izrādās pravietiski : *Neskrien vienmēr līdz upei, bērns, kādu dienu tā atnāks tev pakal un aizvedīs sev līdzī²⁵*. Dārta aiziet bojā ziemā, šķērsojot upi un lasītājs tā arī ir atstāts neziņā, vai tas bija nelaimes gadījums, vai pašnāvība. Bet skaidrs ir viens – Dārta Zemīte ir atgriezies mājās.

Sievietes nav tikai dabas mājupsauciena saklausītājas, revolūcijai veltītajos darbos ir patiesi liels skaits dažāda vecuma sieviešu – kā latvietes, tā vācbaltietes. Un arī starp autoriem, revolūcijas dokumentētājiem, viņu ir puse uz pusi. Iespējams, tas ir tipiski laikam, kurā aktuāls ir sievietes līdztiesības jautājums, bet, kā zināms, revolūcijas laikmets atnes sev līdzī daudz ciešanu – pārdzīvojumu, ienaida un rūgtuma, tas iedragā daudzu sieviešu likteņus, zaudējot vīrus, bērnus un draugus. Pārdzīvotais rod atspoguļojumu tekstos – sākumā Kampeņa un Kilpe, vēlāk viņām piebiedrojas Irmela Linberga (*Linberg*, 1888-1966) un memuārliteratūras autore Mia Muņķe – Vrublevska, un citas.

Un nobeigumam – pāris atziņas, kas gūstamas no šo sacerējumu fināliem. Pirmkārt, **varoņu dzīves pavadiena risinājums**. Revolūcija ir radījusi plaisu, nepārkāpjamu aizu, sabiedrība polarizējas divos dažādos pretspēkos – latviešos un vāciešos. Svārstīšanās, konkrēta lēmuma trūkums nozīmē kritienu aizā, lai kādas simpātijas vienam pret otru sirdī glabātos. Tā aiziet bojā latviešu meitene Dārta Zemīte, draudzējoties ar revolūcijas atbalstītājiem, bet arī saglabājot garīgu tuvību ar savu kundzi – vācu muižnieci; tā tomēr par pašnāvību izšķiras jaunais skolotājs Karla Vormsa „Dvēseļu glābēja”. Domāju, ka tā pati ideja caurstrāvo arī krievu priesteri Ņikifora un krievu skolotāja Stepana Nikolajeviča konfliktu un tam sekojošo skolotāja nāvi Kilpes stāstā „Zem svešas varas” (*Unter fremdem Willen*). Nesaskaņu cēlonis starp priesteri un skolotāju ir attieksme pret vāciešiem – patika vai nepatika. Kopš Baltija pievienota Krievijai, priesteris ir pārliecināts, ka vāciešiem jādodas atpakaļ uz Vāciju, pilns naida, viņš aicina arī latviešus sacelties un cīnīties pret vācbaltiešu baroniem. Krievu skolotājs savukārt vēlas mierīgi darīt savu darbu, viņam ir mīloša un līdzjūtīga sirds un latviešu un vācu draugi. Pēkšņa mīlas romāna uz kādu vācu muižnieka meitu un tā izraisītas greizsirdības dēļ, skolotājs Stepana Nikolajevičs nogalina sāncensi vācieti un tiek soda ekspedīcijas nošauts. Uzdrošināšanās mīlēt vācu meiteni atnes nāvi, bet atgādināšu vēlreiz – tieši viņš, arī draugs visiem, tiek nolemts bojāejai.

Otrkārt, revolūcija vācbaltiešiem nes atziņu: ar latviešiem kā vienotu spēku būs jārēķinās. Naidīgie vainīgie tiks sodīti, piedošana un izlīgums sekos. Tomēr tās jau būs citas, šķiet, divu spēcīgu, nobriedušu spēku – *kurs kuru* – attiecības, te kā ļoti trāpīgs, manuprāt, minams Frānsesas Kilpes stāsta „Uz degošas zemes” (*Auf brennendem Boden*)

nosaukums – tās nav tikai revolūcijas liesmas, bet arī turpmāk vienmēr klātesošais gruzdums, kas prasīs nemitīgu uzmanību un gatavību to dzēst. Secinājums ir skaidrs – vācu pastāvēšanas iespējas būs nodrošinātas tikai vienotībā, par ko arī atgādina Kilpes stāsta fināls, muižniecības, garīdzniecības un pilsonības biedrošanās: *vāciskajai sabiedrībai vajadzēja un bija nepieciešams savstarpēji lūgt pēc atbalsta, jo tā atradās un joprojām stāv „uz degoša pamata”*²⁶.

Kopumā šo sacerējumu fināli, kaut vairumā gadījumu – dramatiski, nāve ir klātesoša, kā sods, bet arī kā atpestīšana un piedošana, iezīmē cerību, ka revolūcija norims un saule pār Baltijas laukiem spīdēs atkal, tikai jāiztur, jābūt savā vienotībā stipriem un pārliecinātiem. Šai ziņā visgaišākās ir Elzas Kampenas stāsta beigas – kādā maija dienā *pilnā ziedu smaržas, putnu čivināšanas un saules gaismas*²⁷ vācbaltiešu muižniece Helga kopā ar saviem mazajiem bērniņiem un noslepkavotā vīra brāli atgriežas dzimtas īpašumā: *Helga paņēma bērnus uz rokām: „Jā, mēs paliekam, mēs paliekam mājās”*²⁸. Un tā viņi tur stāv – muižnieku saujiņa uz krāsmatu fona, pilnīgi vientuļi, ar seju pret vētrām, kas sekos.

¹ Behrsing A. (Hrsg.) unter Mitarbeit von André Favre, Otto Greffenhagen und Arthur Knüppffer. Grundriß einer Geschichte der baltischen Dichtung. – Institut für Auslandkunde, Grenz und Auslandsdeutschum: Leipzig, 1928. Nachdruck: Verlag Harro v.Hirschheydt: Hannover-Döhren, 1973. – S.98.

² ar retu izņēmumu, piem., O.Šilinga dzejoli “Zum November 1905”// O.Schilling. Tandaradei. Lieder eines Kurländers. – Riga: Jonck, Poliewsky, 1907. – S.242.

³sal. Die Gestaltung nationaler und sozialer Gegensätze bei Sigfried von Vegesack // *Ezergailis.A., Pistohlkors G.* (Hrsg.) Die Baltischen Provinzen Russlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917. – Böhlau Verlag: Köln, Wien, 1982. - S.205-217; Verlorene Welt und geistiges Erbe Geschichtsdeutung deutschbaltischer Schriftsteller. Sigfried von Vegesack und Gertrud von den Brincken // *Gottmann C.L.* (Hrsg.) Unerkannt und (un)bekannt. Deutsche Literatur in Mittel und Osteuropa. – Francke Verlag: Tübingen, 1991. – S.299-322. u.c.

⁴ Die Revolution von 1905 traf die deutsche Gesellschaft gänzlich unerwartet. Das soziale Gewissen war dort unerschüttert gut; man konnte auf viele fortschrittliche Wohlstandseinrichtungen hinweisen, und für die nationalpolitischen Spannungen und Beschwerden wurde die Hetze und Wühlarbeit russischer Organe verantwortlich gemacht. Die Fassungslosigkeit, die auch nachträglich noch das Gewicht dessen, was sich in Jahrzehnten vorbereitet hatte, völlig verkannte, äußert sich in Hilfslosen Erklärungsversuchen wie dem einer Massenpsychose oder in dem häufig wiederkehrenden Vorwurf der “Undankbarkeit”. Es ist dabei nicht verfehlt hier überkommene ständische Vorstellungen – genau genommen etwas anderes als Klassendenken – nachwirken zu sehen: der herrschende Stand wäre danach gegenüber den nachgeordneten zu angemessener Fürsorge verpflichtet, und man meinte, diese Pflicht im ganzen getreulich erfüllt zu haben. Daß sich in solchen Vorstellungen viel unbewußte, zuweilen bewußte Heuchelei mit sozialer Blindheit, aber auch mit satter Gleichgültigkeit mischte, ist unzweifelhaft. - H.Bosse. Die gläserne Wand: der lettische Mensch in der deutsch-baltischen Literatur // *Journal of Baltic Studies*, 1986, XVII, Nr.4. – p.337

⁵ raksturīgi, ka vārdu *stereotips* jau sava raksta nosaukumā liek arī vācu zinātnieks: M.Garleff. Der deutschbaltische historische Roman im 20.Jahrhundert: nationale und soziale Stereotypen in der Darstellung von Revolution und Krieg// *Journal of Baltic Studies*, 1981, XII, Nr.2, S. 143-159.

⁶ S.von Vegesack. Vorfahren und Nahkommen. Aufzeichnungen aus einer altlivländischen Brieflade. 1689-1887. – Heilbronn: Eugen Salzer, 1961.

⁷ par to un Stalbes muižu sīkāk: I.Lancmanis. Nāve Stalbē// *Māksla Plus*, 1998, Nr.2, 18. – 23.lpp.

- ⁸ E.von Campen. Wie auch wir vergeben unsern Schuldigern. – Riga: Jonck&Poliewsky, 1908.
- ⁹ C.Worms. Aus roter Dämmerung. Baltische Skizzen. – Stuttgart, Berlin: J.G.Cottasche Buchhandlung Nachfolger, 1906.
- ¹⁰ ...deren artifizierlicher Stil zwischen präraffaelitischem Kunstgewerbe, Impressionismus und Jugendstil schwankt. G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.226.
- ¹¹ Sal.V.Arendsa (*Arends 1677-1721*) dziesma K.K.Ulmaņa (1793-1871) tulkojumā “Modrīgi jūs, Kristus ļaudis”// Wachtet auf, ihr Arbeitsleute. Der Seelenretter // C.Worms. Aus roter Dämmerung. Baltische Skizzen. – Stuttgart, Berlin: J.G.Cottasche Buchhandlung Nachfolger, 1906, S.142.
- ¹² F.Külpe. Rote Tage. – Berlin: Schlesische Verlagsanstalt, 1911.
- ¹³ Doch blieb ihre Psychologie oberflächlich und klischeehaft, die Sprache banal mit „poetischen“ Passagen und kitschigen Platitüden. // G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.259.
- ¹⁴ Verfasser intelligenter historischer Essays, tiesinniger Gedichte und amüsanter ironischer Novellen// G.v.Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München: C.H.Beck, 2005. – S.269.
- ¹⁵ J.Siebert. Karl von Freymann. Ein Frühvollendeter.// Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch (Hrsg.V.Wittrock). – Reval: F.Kluge, 1910, Bd.IV, S.370-371.
- ¹⁶ K.v.Freymann. Der Tag des Volkes. Ein Schauspiel aus der lettischen Revolution 1905 in vier Akten. – Michelstadt: by Neuthorverlag, 1994.
- ¹⁷ Du Lügenpriester – fängst Du wieder zu lügen! Mein Volk hast Du verführt Du Schuft – mit Deinem Gerede! Pachten und Pachten, und Kirchenangaben und Gottesfurcht! (..) wenn ich so des Tags über Land ging, und so das Volk sah bei seiner Arbeit, wie es sich bückt und die Steine vom Felde hebt und den Dünger mit eigener Hand hinausträgt auf den Acker, und wie die alten Weiber gekrümmt stehen in der Sonnenhitze und Ähren lesen, da hab ich mir gedacht, was für ein herrliches starkes Volk ist das, und muß doch dienen! – Das Unrecht, hab ich mir gedacht, herrscht in der Welt und Recht und Güte gehen heimatlos umher und haben keine Stätte! Und auch du, geliebtestes Volk, auch du hast keine Stätte gehabt in deinem eigenen Lande, deine schöne Lieder, geliebtestes Volk, hast du unter Seufzer und Tränen gesungen und in der Trauer der Knechtschaft hast dein Land gebaut! Wer hat dich getröstet, mein Volk, als du traurig warst und wer hat sich gefreut an deiner Sonntagsfreude! – Einsam bist du gewesen unter dem Joch gleichgültiger Fremdlinge // Freymann, S.115-116.
- ¹⁸ Sal. H.Petersen. Karl von Freymann // Baltische Monatshefte, 1932, Nr.12, S.681; J.Siebert. Karl von Freymann. Ein Frühvollendeter.// Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch (Hrsg.V.Wittrock). – Reval: F.Kluge, 1910, Bd.IV, S.371-375.
- ¹⁹ Ein tiefer, feierlicher Sommerfrieden lag über der Erde, eine Stille, in der man kaum einen anderen Laut vernahm, als das leise Rauschen der Roggenfelder, über die der Wind sacht dahinstrich. Helga ließ ihr Pferd Schritt gehn und schaute bewundernd in den goldenen Sommerabend hinein. // Campen, S.3.
- ²⁰ Freymann, S.13
- ²¹ Freymann, S.97
- ²² Worms, S.117.
- ²³ Campen, S.20.
- ²⁴ Freymann, S.70.
- ²⁵ Külpe, S.140.
- ²⁶ Das Deutschtum sollte und mußte sich gegenseitig Halt und Stütze bieten, denn es stand und steht noch immer „auf brennendem Boden“// Külpe, S.78.
- ²⁷ ein Tag voll Blumenduft, Vogelzwitscher und Sonnenschein // Campen, S.96.
- ²⁸ Helga zog die Kinder in ihre Arme. „Ja, wir bleiben – wir bleiben zu Hause“ // Campen, S.105.